УДК 811.111:81

СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ КУЛЬТУРНО МАРКОВАНИХ ОДИНИЦЬ

Мороз Т.О.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Головною метою цієї роботи є дослідження специфіки перекладу культурно маркованих одиниць. Автором проаналізовано вплив культурологічних факторів на процес перекладу, розглянуто основні підходи до класифікації культурно маркованої лексики, виявлено труднощі перекладу культурно маркованих одиниць на прикладі реалій. Для перекладача однією з найважливіших проблем є передача реалій через відсутність у мові перекладу відповідного еквівалента. За результатами проведеного дослідження розкрито сутність понять, визначено класифікацію та способи перекладу культурно маркованих одиниць на прикладі реалій, які є найбільш прийнятними у сучасному перекладознавстві. В роботі використовується описовий та порівняльний методи дослідження.
Ключові слова: культурно маркована одиниця, реалія, способи перекладу, безеквівалентна лексика, еквівалент, транскрипція, транслітерація, гіпонімічний переклад, контекстуальний переклад.

Постановка наукової проблеми та її значення. Протягом останніх років інтерес до проблем міжкультурного спілкування не тільки зберігається в самих різних галузях гуманітарних наук, а й з огляду на розширення міжнародних контактів на самих різних рівнях, стає все більш актуальним. Перекладацька діяльність є одним з основних засобів здійснення міжкультурної комунікації в сучасному світі. Актуальність цього дослідження полягає в необхідності вивчення перекладу в аспекті міжкультурної комунікації, що включає дослідження культурологічних факторів, що впливають на процес перекладу, взаємозв'язок мови і культури, специфіки перекладу культурно маркованих одиниць, а також дослідження культурної детермінованості діяльності перекладача.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним з пріоритетних напрямків лінгвістичних досліджень останніх років є вивчення національно-мовних картин світу. Дослідженню проблем культурно маркованих лексичних одиниць, особливостям їхньої класифікації, функціонування та перекладу присвячені роботи мовознавців Є. Верещагіна, І. Голубовської, Р. Зорівчак, В. Костомарова, М. Кочерган, О. Снитко, О. Тупиця, Н. Хіль, та ін.). Слід зазначити, що не тільки вітчизняні, а й зарубіжні вчені Дж. Ліон, П. Ньюмарк розглядали і продовжують розглядати проблему культурно маркованих одиниць і способи їх перекладу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки зростає інтерес лінгвістів до комплексу проблем, пов'язаних з вивченням тих властивостей мови, які виходять за межі її зовнішньої структурно-знакової сторони. Такі властивості зустрічаються у лексико-семантичній сфері мови, яка пов'язана з національно-культурною специфікою певного народу. Питання перекладу культурно маркованої лексики все ще залишається відкритим. Загальновідомо, що всі особливості народу і його культури знаходять своє відображення в мові. Можна сказати, що мова є відображенням культури будь-якого народу. Специфічні риси народу і його побуту відображені в культурно маркованих словах або в словах-реаліях, які містять в собі інформацію про країну, її традиції та звичаї.

Переклад культурно маркованої лексики, до складу якої входять реалії, вимагає визначення способів їхнього перекладу, які допомагають зберегти та передати національно-культурну інформацію певної нації. У процесі перекладу реалій виникають два основних складних моменти: відсутність у мові перекладу еквівалента через відсутність у носіїв цієї мови об'єкта, який позначає реалія та необхідність передати не тільки семантику, а й національно-культурну специфіку. Але, проаналізувавши способи перекладу реалій, можна встановити основні засоби перекладу культурно маркованих одиниць.

© Мороз Т.О., 2018

Формулювання цілей статті. Головною метою цієї роботи є визначення класифікації культурно маркованої лексики та специфіки перекладу культурно маркованих одиниць на прикладі реалій.

Виходячи з цього були поставлені такі завдання:

1) проаналізувати вплив культурологічних факторів на процес перекладу;

2) визначити класифікацію культурно маркованої лексики;

3) виявити труднощі перекладу культурно маркованих одиниць на прикладі реалій.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В процесі перекладу перекладач має справу з двома мовами (вихідним текстом і тексту перекладу). Досліджуючи переклад як один з основних способів здійснення міжкультурної комунікації, необхідно звернути увагу на взаємозв'язок двох основних аспектів міжкультурної комунікації, які впливають на процес перекладу, а саме – мови і культури. У контексті міжкультурної комунікації визначають такі функції культури: 1) інформативна, яка забезпечує історичну спадкоємність і передачу соціального досвіду людства; 2) комунікативна, яка забезпечує здатність передавати і зберігати культурні цінності [11, с. 98–99].

Слід зазначити, що мова і культура виступають основними носіями комунікативної функції. У роботі В. фон Гумбольдта «Про відмінність будови людських мов і її вплив на духовний розвиток людського роду» вказано на нерозривний зв'язок мови і культури [6]. Підкреслюючи творчу природу мови як форму вираження національного духу, Гумбольдт досліджував його в тісному зв'язку з культурним буттям народу. Мова, за Гумбольдтом, не тільки інструмент, а й сама діяльність духа. «У його структурі вже закладені притаманне тому чи іншому народу сприйняття навколишнього світу і стереотипи поведінки. Ці та інші чисто лінгвістичні чинники яскраво свідчать про наявність у кожного народу неповторного духовного світу» [11, с. 101]. Гумбольдт з'явився, по суті, основоположником філософії мови як самостійної дисципліни і зробив величезний вплив на подальше вивчення зв'язку між мовою і культурою.

Відома дослідниця Н. Ботвіна відмічає, що «пізнання народу, його культури, його ментальності іншими народами може бути поверховим і глибинним, всебічним. Для глибинного пізнання народу необхідно знання його мови. У цьому випадку мова виконує функцію зв'язку між народами ... за допомогою мови відбувається «перелив» духовних цінностей, транспортування їх іншими мовами, завдяки чому наша духовність стає органічною частиною духовності інших народів, а існування нашого народу стає з маловідомого у світі факту невід'ємним чинником світової цивілізації» [1, с. 10].

Мова є найважливішим способом формування й існування знань людини про світ. Відбиваючи в процесі діяльності об'єктивний світ, людина фіксує в слові результати пізнання. Сукупність цих знань, відбитих у мовній формі, являє собою те, що в різних концепціях називається мовною картиною світу.

Між картиною світу як відображенням реального світу і мовною картиною світу як фіксацією цього відображення існують складні відносини: картина світу може бути представлена за допомогою просторових, тимчасових, етичних, культурних та інших параметрів. На її формування впливають мова, традиції, виховання, навчання й інші соціальні чинники. Роль мови не тільки в передачі повідомлення, а й у внутрішній організації того, що підлягає повідомленню, куди неодмінно вплітається загальнокультурний досвід конкретної мовної спільності, внаслідок чого формується мовна картина світу як сукупності знань про світ, відбитих у лексиці, фразеології, граматиці. Саме в процесі міжкультурної комунікації найбільш яскраво проявляються специфічні особливості, що характеризують ту чи іншу лінгвокультурну спільність.

Поняття «культурно маркована лексика» належить до безеквівалентної лексики. Поряд з цим у мовознавстві існують такі поняття як «фонова лексика», «лакуна», «реалія», «екзотизм», «етнографізм», «варваризм» тощо. Наявність такої значної кількості термінів на позначення лексичних одиниць з культурним компонентом у семантиці зумовлена відсутністю одностайної думки серед мовознавців щодо класифікації культурно маркованої лексики. Так, теоретики радянського лінгвокраїнознавства В. Костомаров та Є. Верещагін виділяють два основні розряди лексики з національно-культурним компонентом значення: безеквівалентну та фонову лексику, яку, в свою чергу, поділяють на сім груп слів: 1) «совєтизми»; 2) слова нового побуту; 3) найменування предметів і явищ традиційного побуту; 4) історизми; 5) лексика фразеологізмів та афоризмів; 6) фольклорна лексика; 7) слова неросійського походження [2, с. 45–51].

Б. Ґдовська класифікувала лексику з країнознавчим потенціалом і серед лексем-носіїв яскравої національно-культурної своєрідності розглядає: 1) безеквіваленту лексику; 2) конотативну лексику; 3) фонову лексику; 4) ономастичну лексику [5, с. 40].

Частотність вживання культурно маркованої лексики у тексті залежіть від змісту, стилю твору, задуму автора тощо. Культурно маркована лексика виступає важливою складовою образності тексту, сприяє його емоційно-експресивній забарвленості, створює етнічну картину світу та підкреслює національний колорит.

На сьогоднішній день існує безліч класифікацій культурно маркованих одиниць, які ґрунтуються на тих чи інших принципах. Так, відома українська дослідниця Р.П. Зорівчак пропонує розрізняти реалії по історико-сематичному і структурному планах [7, с. 70]. В.Н. Крупнов запропонував свою класифікацію культурно маркованих слів, яка є ідентичною класифікації С. Влахова і С. Флоріна, за винятком однієї групи. Дослідник додав ще один тематичний клас – «рекламні реалії» [9, с. 152]. Досить важким завданням для перекладача є переклад саме реалій. Для правильної і точної передачі інформації необхідно мати комплекс знань з історії, культури, іноземної мови тощо. Так, В.С. Колеснікова зазначає, що процес комунікації між письменником і його адресатом (читачем) має свої особливості.

Учасники дискурсу віддалені один від одного в просторі і в часі. Ще більше специфічних особливостей отримує процес комунікації між письменником і іноземним читачем, який читає твір не в оригіналі, а в перекладі.

Як лінгвістичне явище реалії належать до безеквівалентної лексики. Цей термін був введений Е.М. Верещагіним і В.Г. Костомаровим [2, с. 87]. Для позначення реалій вчені використовували терміни «конотативні слова», «безеквівалентна лексика», «слова з культурним компонентом». Під безеквівалентною лексикою маються на увазі «слова, що служать для вираження понять, відсутніх в іншій культурі і в іншій мові, слова, що відносяться до окремих культурних елементів, тобто до культурних елементів, характерних тільки для культури А і відсутніх в культурі В, а також слова, що не мають перекладу на іншу мову, одним словом, не мають еквівалентів за межами мови, до якої вони належать» [2, с. 95]. У роботах теоретиків перекладознавства слово «реалія» як термін з'явилося в 40-х роках XX століття. Вперше його використав А.В. Федоров в роботі «Про художній переклад» [14, с. 12].

Відомо також, що багато теоретиків перекладу давали визначення терміну «реалія». Так, цю перекладацьку категорію досліджували болгарські вчені С. Влахов і С. Флорін [4, с. 8]. Можна стверджувати, що вони дали найточніше визначення «реалії», стверджуючи, що це такі слова (і словосполучення), які називають об'єкти, характерні для життя (побуту, культури, соціального і історичного розвитку) одного народу і чужі іншому. Ці слова, будучи носіями національного або історичного колориту, як правило, не мають точних відповідників (еквівалентів) в інших мовах, а, отже, не піддаються перекладу на загальних підставах, вимагаючи особливого підходу [4, с. 47].

Слід зазначити, що не тільки вітчизняні, а й зарубіжні вчені Дж. Ліон, П. Ньюмарк розглядали і продовжують розглядати проблему культурно маркованих одиниць і способи їх перекладу. Так, Дж. Ліон [10, с. 63] і П. Ньюмарк [12, с. 41] стверджують, що для позначення реалій найчастіше використовують терміни «cultural words» і «cultural terms».

Р.П. Зорівчак в монографії «Реалія і переклад» дає визначення реалії як моно- і полілексемної одиниці, основне лексичне значення якої містить комплекс етнокультурної інформації, яка є чужою для об'єктивної дійсності людини, яка володіє іноземною мовою [7, с. 58]. В.С. Виноградов акцентує увагу на лінгвокультурному аспекті поняття «реалія»: «Специфічні факти історії та державного устрою національного суспільства, особливості його географічного середовища, характерні предмети матеріальної культури минулого і нинішнього, етнографічні та фольклорні поняття і т.д. – все це зазвичай називають реаліями» [3, с. 19]. Деякі перекладачі використовують поняття «екзотизм» як абсолютний синонім до терміну «реалія». Так, Р.П. Зорівчак називає реалії «самими небезпечними з «підводних каменів», які доводиться долати перекладачам» [7, с. 38]. З проблемою перекладу реалій перекладач зустрічається дуже часто. Так як реалії позначають поняття, які відсутні в інших культурах, вони завжди становлять особливу складність в процесі перекладу. З іншого боку, ці складнощі забезпечують інтерес до даної проблеми.

У процесі перекладу реалій виникають два основних складних моменти: відсутність у мові перекладу еквівалента через відсутність у носіїв цієї мови об'єкта, який позначає реалія та необхідність передати не тільки семантику, а й колорит – національне та історичне забарвлення.

Існують різні точки зору про способи перекладу реалій, які в окремих позиціях відрізняються за своїм складом, хоча і мають схожі риси. Багатьох дослідників цікавила і цікавить проблема передачі реалій. Теоретики перекладу С. Флорін і С. Влахов пропонують такі прийоми передачі реалій у художньому перекладі: транскрипція (транслітерація), переклад (заміна), приблизний переклад, контекстуальний переклад [4, с. 87–92].

Найчастіше перекладачі використовують транслітерацію, так як передача звучання є більш ефективною, ніж передача графічного зображення. Транслітерація сприяє більш точної передачі національного колориту. С. Влахов і С. Флорін об'єднують транслітерацію і транскрипцію [4]. Дані методи застосовуються при перекладі іноземних власних назв, географічних назв, назв фірм, газет, журналів, марок і т.д. На даному етапі розвитку перекладацької діяльності спосіб транслітерації або транскрипції використовується досить часто, але буквена або звукова передача іноземного терміна не розкриває її значення, без знання іноземної мови читачеві буде важко сприйняти правильне значення реалії. При використанні транскрипції (транслітерації) необхідно пам'ятати про явище міжмовної омонімії, тобто про існування в мові перекладу слів, які є близькими за звучанням до перекладних реалій. Тому в певних ситуаціях перекладач повинен відмовитися від даного способу перекладу.

Перенасичення транскрибованих (транслітерованих) слів може привести до перевантаження тексту, а це ускладнить сприйняття перекладу. Переклад реалій (заміна) застосовується в тих випадках, коли транскрипція (чи транслітерація) за певних обставин неможлива. Також розрізняють такі види перекладу реалій: введення неологізму (калька, напівкалька, освоєння, семантичний неологізм), приблизний переклад (гіпонімічний переклад, функціональний аналог, описовий переклад), контекстуальний переклад. Введення неологізму – засіб перекладу реалії зі збереженням її колориту і достовірності шляхом утворення нового слова або словосполучення. Такими словами є кальки і напівкальки. Семантичний неологізм – це нове слово або вираз, створене перекладачем, яке дозволяє зрозуміти смисловий зміст іншомовної реалії. Даний спосіб відрізняється від кальки відсутністю етимологічного зв'язку з оригінальним словом. Переклад реалій за допомогою неологізмів найменш поширений, так як нове слово створюється одним автором.

Приблизний переклад використовується найчастіше для перекладу реалій. За допомогою цього способу вдається найкраще передати предметний зміст реалії, але при цьому втрачається її колорит, так як відбувається заміна конотативного елемента нейтральним по стилю, тобто словом або словосполученням з нульовою конотацією. Існує кілька видів приблизного перекладу:

1) гіпонімічний переклад має на увазі заміну видового поняття на родове. Цей спосіб перекладу дає можливість розкрити зміст іншомовної реалії за допомогою одиниці з більш широким або вузьким значенням. Даний прийом дозволяє відмовитися від транскрипції або транслітерації і замінити поняття, різниця між якими буде незначна в контексті. Він використовується при передачі незнайомих перекладачеві реалій;

2) прийом «функціональний аналог» дає можливість поміняти іншомовну реалію на добре відому для перекладача. Цей прийом заснований на використанні наближеного аналога, який асоціюється у реципієнта з тією ж реалією, що перекладається;

3) описовий переклад використовується в тих ситуаціях, коли перекладач з певних причин не може використати інший прийом перекладу, і змушений пояснювати незнайому реалію. В даному випадку марковані слова не перекладаються за допомогою еквівалента, але й імовірність неправильного розуміння значно зменшується.

Дослідники С. Влахов і С. Флорин зазначають, що «приблизний переклад реалій, як підказує сама назва, не є адекватним, передає зміст відповідної одиниці не повністю, а що стосується національного і історичного колориту, то про нього читач може здогадуватися, лише якщо митець-перекладач зумів підказати це своїм вибором засобів вираження» [4, с. 98–112].

У контекстуальному перекладі орієнтиром для перекладача виступає контекст, оскільки іншомовна реалія може мати відповідності, які відрізняються від словникового перекладу. Я.І. Рецкер говорить, що цей спосіб перекладу «міститься в заміні словникової відповідності при перекладі контекстуальною, логічно зв'язаною з нею (відповідністю)» [13, с. 45]. При цьому характерна відсутність будь-яких відповідностей перекладаємого слова, і його зміст передається за допомогою трансформованого відповідним чином контексту.

В.В. Кабакчі в роботі «Практика англомовної міжкультурної комунікації» представляє такі способи перекладу реалій, як трансплантація і паралельне підключення. Трансплантація є поява в тексті перекладу реалії-оригіналу. Паралельне підключення є поява в тексті цілого комплексу, який складається з декількох компонентів, що сприяє точності передачі реалії, робить її доступною для реципієнтів [8, с. 98–112].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Отже, у роботі розглянуто класифікації способів перекладу реалій відомих дослідників В. Виноградова, С. Влахова та С. Флоріна, Р. Зорівчак та виділено способи перекладу культурно маркованих одиниць, які є найбільш прийнятними у сучасному перекладознавстві. За результатами проведеного дослідження можна стверджувати, що специфіка вибору способу перекладу культурно маркованих одиниць залежить від характеру тексту, місця реалії в тексті і вибору перекладача.

Проблема дослідження прийомів перекладу культурно маркованої лексики і досі залишається невирішеною. Це пов'язано з різними поглядами та підходами перекладознавців до класифікації культурно маркованої лексики, тлумачення поняття «реалія», визначення способів перекладу реалій.

Список літератури:

1. Ботвина Н. Культура и гуманизм. – М.: Наука, 1991. – 192 с.
2. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. – 4-е изд. перераб. и доп. – М.: Русский язык, 1990. – 246 с.
3. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). М.: Изд-во института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
4. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. М.: Международные отношения, 1980. – 343 с.
5. Гдовська Б. Лексика страноведческих реалий в художественном тексте: Дис. ... канд. филол. наук. 10.02.01. – К., 1993. – 210 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/25_SSN_2009/ Philologia/ 51582. doc.htm.
6. Гумбольдт Вильгельм фон. Язык и философия культуры. – М.: Прогресс, 1985. – 452 с.
7. Зорівчак Р.П. Реалія та переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози). Львів: Вид-во при Львівському університеті, 1980. – 216 с.
8. Кабакчи В.В. Практика англоязычной международной коммуникации. СПб.: Союз, 2001. – 480 с.
9. Крупнов В.Н. В творческой лаборатории переводчика. – М.: Международные отношения, 2004. – 192 с.
10. Lyons J. Language, meaning and context. Bungay: Fontana, 1981. – 256 p.
11. Мамонтов А.С. Антология культурологической мысли. – М.: РОУ, 1996. – 352 с.
12. Newmark P. Approaches to translation. Oxford: Prentice Hall, 1981. – 200 p.
13. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. – М.: Изд-во: Р. Валент, 2004. – 237 с.
14. Федоров А.В. Введение в теорию перевода. М.: Изд-во Филология – три, 2002. – 416 с.

Мороз Т.А.
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

СПЕЦИФИКА ПЕРЕВОДА ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫМ КОМПОНЕНТОМ

Аннотация
Главной целью этой работы является исследование специфики перевода лексических единиц с национально-культурным компонентом. Автором проанализировано влияние культурологических факторов на процесс перевода, рассмотрены основные подходы к классификации национально-культурно окрашенной лексики, определены трудности перевода лексических единиц с национально-культурным компонентом на примере реалий. Для переводчика одной из важнейших проблем является передача реалий из-за отсутствия в языке перевода соответствующего эквивалента. В результате проведенного исследования раскрыта сущность основных понятий, определена классификация и способы перевода лексических единиц с национально- культурным компонентом на примере реалий, которые являются наиболее приемлемыми в современном переводоведении. В работе используется описательный и сравнительный методы исследования.
Ключевые слова: национально-культурно окрашенная лексическая единица, реалия, способы перевода, безэквивалентная лексика, эквивалент, транскрипция, транслитерация, гипонимический перевод, контекстуальный перевод.

Moroz T.O.
Mykolaiv V.O. Sukhomlynskyi National University

SPECIFIC FEATURES OF TRANSLATION OF CULTURALLY BIASED LEXICAL UNITS

Summary
The main purpose of this work is to study the specific features of translation of culturally biased lexical units. The author analyzes the influence of culturological factors on the translation process, examines the main approaches to the classification of culturally biased lexicon, identifies the difficulties of translating culturally biased lexical units on the example of realia. Translation of realia is one of the most important problems for interpreter is the transfer because of the lack of a corresponding equivalent in the target language. As a result of the investigation, the essence of the basic concepts is revealed, the classification and ways of translating culturally biased lexical units are determined based on realia that are most acceptable for modern translation studies. Descriptive and comparative methods of research are used.
Keywords: culturally biased lexical unit, realia, ways of translation, equivalent, transcription, transliteration, hyponymic translation, contextual translation.